

Grzegorz Jacek Brzustowicz

Średniowieczne Chomętowo

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 5, 35-42

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NADWARCIAŃSKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
NR 5 - ROK 1998

Grzegorz Jacek Brzustowicz
Granowo

Średniowieczne Chomętowo

Niemiecka nazwa wsi - Hermsdorf - pochodzi od imienia „Herman”, które mógł nosić jej założyciel. Zapisy nazwy: Hermannsdorf (1333, 1406, 1456), Hermansdorp (1354), Hermannstorf (1402), Hermsdorf (1435, 1445), Hermstorp (1439).¹ Założyciela jednak trudno jednoznacznie określić, imię Herman w początkach XIV wieku nosili przedstawiciele rodzin von Prutzen (1318) i von Blüme (1337), zamieszkujących w okolicach Dobiegniewa.²

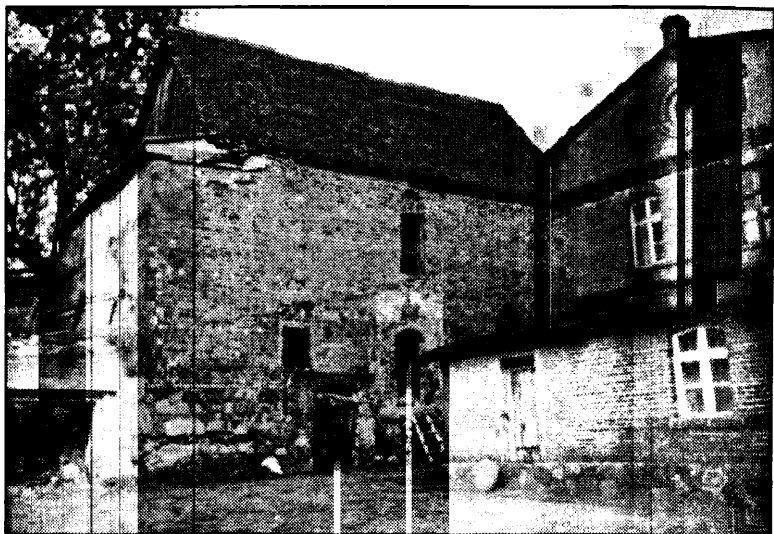
Pisane dzieje Chomętowa zaczynają się w pierwszej połowie XIV w. W 1333 roku na znajdujący się tutaj „Burg” dokonali najazdu rycerze von der Osten i doszczętnie budowle zniszczyli. Przyczyn najazdu nie znamy. Ostenowie z Drezdenka mieli w pobliżu posiadłości i w 1333 roku objęli władzę wójtowską w okręgu: Drezdenko - Strzelce - Dobiegniew -

¹ *Repertorium der Kgl. Staatsarchiv zu Königsberg i. Pr. befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark*, bearb. Dr. E. J o a c h i m, hrsg. P. v. N i e s s e n, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, H. III, Landsberg a. W. 1895, nr 19, s. 5; nr 31, s. 7; nr 115, s. 23; nr 177, s. 34 (dalej: *Repertorium*); *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, (dalej: CDB) seria A-D, Berlin 1838-1869, hrsg. A. R i e d e l, tom XVIII, s. 295; tom XIX, s. 485, 487; tom XXIV s. 97, 147; seria C, tom I, s. 544; *Das Neumärkische Landbuch Markgraf Ludwig's des Aelteren vom Jahre 1337*, hrsg L. G o l l m e r t, Frankfurt O. 1862, s. 24; K. K l e t k e, *Regesta historiae Neomarchicae*, t. I, Märkische Forschungen nr 10, Berlin 1867, s. 167, 365. Polska nazwa nawiązuje do jeziora „Chomatowo”, nadanego w 1250 r. cystersom z Owińsk, a znajdującego się w okolicy Dobiegniewa.

² CDB, XIX, s. 457; *Das Neumarkische Landbuch* ..., op. cit., s. 23.

Danków. W tym okręgu znajdowało się Chomętowo. Podobnie jak do Santoka, zapewne i do Chomętowa Ostenowie rościli pretensje. Przemawia za tym dokument z 1333 r. Najazd Ostenom uszedł płazem, tylko dzięki wmieszeniu się do sporu margrabiiego. W dokumencie spisany w Gorzowie 10 czerwca 1333 roku Ludwik wspomniał o szkodach i o hańbie, którą okrył się Beteko von der Osten, niszcząc „Burg Hermannsdorf”. Dodał także, że prędzej owy „Burg” nie zostanie jemu (Ostenowi) nadany, dopóki nie zawrze paktu ze swoimi wrogami.³

Najazd był tak dotkliwy, że w Landbuchu z 1337 roku nazwano wioskę Chomętowo „ubogą” lub „wynędzniałą” („Hermentorp. (...) depauperata fuit”). Obejmowała 56 łanów a lenno rycerskie posiadał bliżej nie określony rycerz „Henningus”.⁴ Nie ma informacji o istnieniu już wówczas kościoła. Osada zaliczała się do ziemi strzeleckiej, która została skolonizowana przez margrabiów w II połowie XIII wieku. Rycerz Henning był najprawdopodobniej przedstawicielem rodziny von Kremzow, odnotowanej w Chomętowie później.

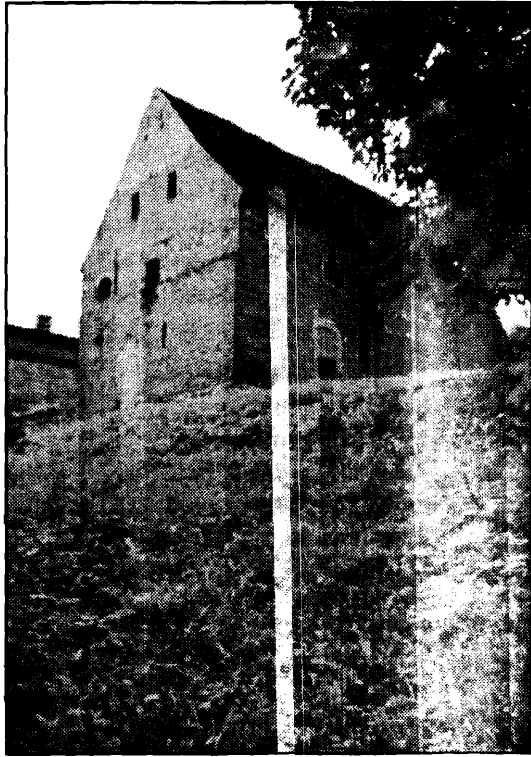

Chomętowo: „Spichlerz” z XIV w. ze śladami późniejszego przebudowywania (fot. autor).

³ *Repertorium*, nr 19, s. 5.

⁴ Rycerze o imieniu Henning w 1337 r. w ziemi strzeleckiej należeli do rodów v. Sanitz, v. Hersleben, v. Wenden. *Das Neumarkische Landbuch ...* op. cit., s. 24, lub już w tym czasie miał tutaj lenno Henning v. Kremtzow znany w 1350 r.

W 1350 roku margrabia Ludwik przyznał całe lenno po zmarłym Henningu i Ludekinie „Von Cremtzow” Betekino-
wi von der Osten. Nadanie objęło: „comenatam et curiam” w Chomętowie, z puszczą, lasami, z jeziorem Osiek (Wussow See) należącym dotąd do von Kremtzowów, a położonym koło wioski Chomętowo.⁵ Jezioro „Wotzick” (czyli Osiek) było wzmiankowane jeszcze w dokumencie z 25 VIII 1354 r., gdy stało się własnością miasta Dobiegniewa.⁶ W tym też czasie w pobliżu Osie-

Chomętowo: „Spichlerz” od strony południowej (fot. autor).

ka i Chomętowa sięgnęła własność cystersów bierzwnickich.⁷

Ostenowie posiadali Chomętowo chyba do końca panowania Witeltsbachów w Nowej Marchii, skoro w 1375 r. było już w rękach rodziny von Brederlow.⁸ W Landbuchu sporządzonym dla cesarza Karola IV w 1376/77 jest mowa o zamkach „Hermanstorf und Dertzow”, będących lennem „H. von Bredilro”.⁹ Zaznaczono, że z zamku „Schloss Hermans-

⁵ CDB, XVIII, s. 295. Bracia Mikołaj i Konekin v. Kremtzow w 1337 w Golinie k. Mysliborza (CDB, XXIV, s. 24).

⁶ CDB, XVIII, s. 301; *Repertorium*, nr 31, s. 7.

⁷ E. R y m a r, *Opactwo cysterskie w Bierzwniku*, Przegląd Zachodniopomorski nr 1, 1971, s. 52.

⁸ A. F. v. L e d e b u r, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, Berlin 1855, tom I, s. 100.

⁹ K. K l e t k e, *Regesta op. cit.*, I, s. 363.

dorf” wraz z wioską i przyległości płacił Henning Brederlow daninę w wysokości 94 marek lekkich denarów.¹⁰

5 listopada 1393 r. „Hof zu Hermenstorp” z niższym i wyższym sądownictwem otrzymał Jakub v. Papstein.¹¹ Posiadał zamek do roku 1403.

Znaczenie Chomętowa wzrosło w okresie krzyżackim. Często przybywał tutaj wójt krzyżacki. Przyjmował rycerzy (np. z Drawna), mnichów z Bierzwnika i mieszczan. Tutaj pisał sprawozdania dla wielkiego mistrza i wysyłał do Malborka.

25 grudnia 1403 r. wójt Boldwin Stall informował o zakupieniu Kolska oraz 20 łanów w Chomętowie (Hermannstorff). Lenna owe należały do rodziny von Zadow.¹²

W literaturze przedmiotu istnieje przekonanie, że to Krzyżacy wzniesli ziemne umocnienia w Chomętowie, a w ich obrębie luźno ustawione budynki mieszkalne i gospodarcze. Z zabudowań zachować miał się jedynie spichlerz murowany z kamienia i cegły (1402-55).¹³

Pobyty wójtów krzyżackich w Chomętowie (itinerarium):¹⁴

10 XI 1406	28 I 1425	23 VI 1436
17 VI 1407	10 VII 1425	23 XII 1436
21 IX 1408	29 VII 1425	14 VIII 1437
30 III 1412	16 II 1428	7 II 1439
31 III 1412	28 I 1428	18 IV 1439
16 II 1413	31 VII 1430	21 II 1445
21 III 1417	6 VIII 1430	28 VI 1445
29 VI 1417	20 VIII 1430	25 VII 1447
27 VII 1417	24 XII 1430	15 X 1450

¹⁰ Tamże, s. 365.

¹¹ CDB, XXIV, s. 97.

¹² *Repertorium*, nr 115, s. 23; 432, s. 77; K. K l e t k e, II, s. 19-20; E. R y m a r, *Opactwo....* op. cit., s. 11.

¹³ E. K u l k e, *Die mittelalterlichen Burglagen der Mitleren Ostmark*, Bottrop i. M. 1935, s. 11.

¹⁴ *Repertorium*, nr 177, s. 34; nr 198, s. 38; 220, s. 42; 886a, s. 54; 293, s. 55; 390, s. 71; 393, s.71; 400, s. 72; 406, s. 73; 414, s. 74; 145, s. 74; 455, s. 81; 521, 522, s. 91; 535, s. 94; 544, s. 95; 597, s. 103; 645, s. 111; 647, 648, s. 111; 663, s. 114; 678, s. 116; 706, s. 120; 708, s. 121; 784, s. 133 § 810, s. 138; 837, s. 143; 845, s. 144; 849, s. 145; 866, s. 147; 880, s. 150; 1040, s. 176; 1054, s. 178; 1320, s. 219; 1332, s. 222; 1363, s. 227; 1373, s. 228; 1394, s. 232; 1429, s. 234; 1442, s. s. 239, 1443, s. 239; 1452, s. 241; 1461, 1462, s. 242; K. K l e t k e, *Regesta*, II, s. 45, 72, 404, 125-126, 167, 169; CDB, XVIII, s. 176, XIX, 487, XXIV, s. 146.

28 VII 1417	20 I 1431	16 II 1451
10 IX 1417	9 VIII 1431	10 VII 1451
2 I 1418	19 X 1431	28 II 1452
21 VII 1420	21 V 1432	4 III 1453
22 VI 1421	27 V 1432	5 III 1453
23 VI 1421	21 V 1434	15 VII 1453
21 II 1424	19 XI 1435	9 XI 1453

W dniu 17 czerwca 1407 roku w Chomętowie wójtowi krzyżackiemu udzielili pożyczki cystersi z Bierzwnika - opat i przeor.¹⁵

W październiku 1412 roku wielki mistrz nakazał komturowi z Balgii skontrolować budowlę w Chomętowie, aby mogła być użyteczna.¹⁶ Wówczas pewnie były prowadzone prace fortyfikacyjne lub remontowe. Szkody zamek poniósł w wyniku najazdu Polaków w 1411 roku, skoro Chomętowo („Hermannsdorf”) jest w rejestrze szkód.¹⁷ Ponownie najazd dotknął Chomętowo w 1422 roku.¹⁸ Kolejne zniszczenia spowodował w 1433 r. najazd husytów i Polaków. Listem z 7 listopada 1434 r. wójt informował wielkiego mistrza o zniszczeniu „fortyfikacji” Chomętowa podczas walk rycerzy zakonnych z Polakami.¹⁹ Lustrację przeprowadził wójt podczas pobytu w Chomętowie 21 maja 1434 r.²⁰ Z tego to powodu znajdujemy Chomętowo w rejestrze szkód sporządzonym w 1435 r.²¹ „Vogt zu Hermsdorf” skarżył się na Polaków, którzy podczas rejsy ukradli mu dwa konie.²² W 1447 roku puszcza między Chomętowem a Kolskiem stała się własnością rodziny von Parachellow z Chłopowa.²³

15 października 1450 roku w Chomętowie u wójta przebywał opat bierzwnicki. Rozmawiano najpewniej o projekcie przyłączenia do Bierzwnika Mironic. Zredagowano wówczas list do wielkiego mistrza.²⁴

¹⁵ *Repertorium*, nr 177, s. 34.

¹⁶ *Tamże*, nr 293, s. 55.

¹⁷ *Tamże*, nr 359, s. 66.

¹⁸ *Tamże*, nr 498, s. 88.

¹⁹ *Tamże*, nr 790, s. 134.

²⁰ *Tamże*, nr 784, s. 133.

²¹ *Tamże*, nr 813, s. 138.

²² K. K l e t k e, *Regesta*, II, s. 126-127.

²³ CDB, XIX, s. 491.

²⁴ *Repertorium*, nr 1332, s. 222.

Potem doszło do bliżej nie znanego zatargu z cystersami, ale 26 października 1452 r. wójt informował mistrza, iż *opat z Bierzwnika pogodził się z wieśniakami w Chomętowie*.²⁵ Wraz z ustąpieniem Krzyżaków z Nowej Marchii (1454) przywrócono Chomętowo rodzinie von Papstein. W 1456 roku „Hofe zu Hermenstorp” wraz z całością lenna rycerskiego należał do Burcharda v. Papstein, któremu to margrabia w formie wyróżnienia zezwolił na urządzenie polowań w okolicznych lasach.²⁶

Już wówczas margrabia miał plany przejścia Chomętowa. Związane były one z siostrą Elżbietą. 13 stycznia przebywała w Myśliborzu, czekając na decyzje w sprawie jej dalszego losu.²⁷

9 marca 1465 roku Burchard v. Papstein zrezygnował z Chomętowa na rzecz Fryderyka II w zamian za miasteczko Danków. Teraz był to ośrodek należący do władcy („an unser Herrschaft zu Brandenburg”).²⁸

W trzy dni później (12 III 1465 r.) Chomętowo w dożywocie otrzymała od margrabiego Elżbieta Hohenzollern.²⁹ Była wprawdzie żoną Joachima księcia szczecińskiego (+1451), a potem Warcisława X wologoskiego, który ją porzucił. Od 1465 roku księżniczka żyła na zamku chomętowskim. Przybyła do Chomętowa po 12 III 1465 roku, ponieważ nadanie odbierała będąc w Kostrzynie. Tam zrezygnowała także z wcześniejszych praw do dochodów w Norymberdze. Uzupełnieniem oprawy Elżbiety stały się oprócz Chomętowa dochody z orbedy i grzywien sądowych zbieranych w Barlinku, Choszczynie, Lipianach i Zamęcinie.³⁰ Tutaj zmarła przed 10 kwietnia 1467 roku. Została pochowana w Chomętowie (lub w Dobiegniewie, Bierzwniku, Myśliborzu?).³¹

Teraz w Chomętowie siedzibę miał wójt Henryk von Borke. W 1470 roku zapisano informację o „utrzymaniu się” w Chomętowie Bur-

²⁵ Tamże, nr 1429, s. 237.

²⁶ CDB, C, I, s. 544.

²⁷ E. R y m a r, *Pobyty elektorów i margrabiów brandenburskich w Nowej Marchii w latach 1454-1535*, Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, 1997, nr 4, s. 16.

²⁸ Tamże, A, XVIII, s. 344.

²⁹ K. K l e t k e, *Regesta*, op. cit., II, s. 259.

³⁰ E. R y m a r, *Pobyty*, op. cit., s. 16; CDB, C, I, s. 299.

³¹ E. R y m a r, *Miejsce pochowania książąt pomorskich (XII-XVII w.)*, Materiały Zachodniopomorskie XXIX, Szczecin 1983, s. 152; tegoż, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 2, Szczecin 1995, s. 99-100.

charda v. Papstein.³² W kilka lat później była to już posiadłość rodziny von Brand, która Chomętowo utrzymała do 1945 roku.³³

24 stycznia 1476 r. Georg v. Brand z Chomętowa otrzymał od margrabiego Jana jezioro Osiek (die Wutzig) położone w pobliżu Chomętowa.³⁴ Ten sam „Jorgen Brand zu Hermenstorff” był w składzie komisji łagodzącej spór miasta Choszczna z klasztorem bierznickim o las koło Tarnowa (11 maja 1485 r.).³⁵ Potem 20 czerwca 1489 r., nazywany już jako „olde Jörge Brand” z Chomętowa, zakupił 16 łanów w pobliskim Lubiczu.³⁶ Georg Starszy Brand zmarł po 15 lutego 1493 roku. Ostatni raz został wspomniany jako kolator kościoła parafialnego w Chomętowie, zatwierdzający tutejszego proboszcza kleryka Nikol (ausa) Meygera po Johannie Nighemannie.³⁷

Nie żył 21 lutego 1494 roku, kiedy kolatorem był już Hans Brand z żoną Katheriną. Na miejsce Meygera w 1494 r. proboszczem został Martin Milde.³⁸

12 marca 1499 roku w Strzelcach rodzina von Brand (die von Brand) składała hołd lenny nowym władcom. Prawa do Chomętowa i Lubicza wówczas posiadali przedstawiciele dwóch linii: Georg, Hans i Jakob, oraz bracia Friedrich i Georg.³⁹

22 stycznia 1519 roku w Choszcznie łagodzone spór pomiędzy cystersami a miastem Choszcznem o las pluskociński. W komisji był „Jorgen Brand zw. Hermenstorff”.⁴⁰ Rodzina v. Brand wyraźnie rozrastała się.

W 1521 roku margrabia Joachim przekazał braciom Joachimowi, Peterowi, Paulowi i Matheusowi Brandom, do „wspólnej ręki” połowę pustego obszaru po wiosce Tuczo (Schönrade) koło Lubicza, wraz z

³² CDB, C, I, s. 544; A, XVIII, s. 196.

³³ A.F. v. L e d e b u r, *Adelstlexicon*, op. cit., I, s. 96; Rodzina jest wywodzona od Laurentiusa von Brand, kanclerza pomorskiego w 1441 r.; I. T. Bagmihl, *Pommerschen Wappenbuch*, I, 1843, s. 48; W 1608 w Lubiczu Paul i Friedrich v. Brand. W 1663 Brandowie z Chomętowa przejęli całość dóbr w Osieku. W 1878 Brandowie z Chomętowa, Ługów, Osieka i Długiego utworzyli majorat o wielkości 6230 ha. Majorat przetrwał do 1945 r. W herbie: na srebrnej tarczy czerwona głowa jelenia. Nad hełmem rogi jelenie. Lambry srebrno-czerwone.

³⁴ K. K l e t k e, *Regesta*, II, s. 291-292.

³⁵ CDB, A, XIX, s. 500. Tarnowo - wieś zaginiona w lesie pluskocińskim.

³⁶ K. K l e t k e, *Regesta*, II, s. 324.

³⁷ R. K l e m p i n, *Diplomatische Beitrage*, nr 769, s. 92.

³⁸ Tamże, nr 1063, s. 131.

³⁹ CDB, C, II, s. 441.

⁴⁰ CDB, A, XIX, s. 500-501.

łowiskami rybnymi, lasami, dzierzawami i z wszystkim, co posiadali tutaj Schöningowie, a za co *Brandowie zapłacili*.⁴²

11 listopada 1543 r. przy umowie cystersów bierzwnickich byli obecni wśród świadków Peter i Paul Brandowie „zw. Hermenstorff”.⁴²

25 listopada 1538 r. margrabia Jan z Kostrzyna przebywał w Bierzwniku, a potem udał się do Chomętowa, gdzie 2 grudnia był świadkiem umowy braci Petera i Paula Brandów z opatem bierzwnickim w sprawie granic wsi Chomętowo i Kolsk oraz powinności pełnionych przez poddanych klasztoru na rzecz Brandów.⁴³

Średniowieczne założenie obronne w Chomętowie w XVI wieku przestało odgrywać rolę. W większej części zostało rozebrane, a na jego fundamentach rodzina v. Brand w XVIII wieku wzniosła zabudowania folwarczne. Pozostał jedynie „spichlerz” ze śladami przebudowywania w różnych okresach, przykryty jeszcze ocalałą rzymską dachówką. Jest to największy zachowany fragment średniowiecznych zamków Nowej Marchii. Do dzisiaj można odnaleźć wzgórze zamkowe oraz fosę przecinającą półwysep wcinający się w jezioro.

⁴¹ CDB, XIX, s. 232.

⁴² CDB, XIX, s. 502.

⁴³ CDB, XIX, s. 504; K. Kletke, III, s. 84; E. R y m a r, *Opactwo cystersów bierzwnickich*, Zeszyty Bierzwnickie nr 1 (1992-1993), Bierzwnik 1994, s. 24. O rodzinie von Brand w XVI wieku zob. Hans i Kurd S c h ö n i n g, *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning und dessen Gütern*, Berlin 1830, s. 175, 176 i in.